

УДК 159.922.4:159.923.2-057.875(045)

ГІРЧЕНКО О. Л.

*кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри
екологічної психології та соціології
Національний університет "Чернігівський колегіум"
імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів*

ШОЛОХ Г. П.

*студентка Національного університету
«Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка, м. Чернігів, м. Чернігів*

МОРАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЕКОСВІДОМОСТІ: СОВІСТЬ І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

В статті розглянуто особливості прояву моральних детермінант екоосвідомості: відповідальності та совісті. Описано прояви екоціннісних диспозицій у молодих людей залежно від місця проживання. Визначенні пріоритетні екологічні диспозиції у жителів сільської та міської місцевостей. Наведено результати співставлення екоціннісних диспозицій у досліджуваних, які проживають у різних населених пунктах. Проаналізовано прояви різних складових відповідальності в осіб, які живуть на різних територіях. Описано та визначено рівні відповідальності у молодих людей залежно від місця проживання. Визначено прояв совістливості у жителів села та міста. Наведено результати співставлення екоціннісних диспозицій у досліджуваних із різним рівнем відповідальності та совістливості.

Ключові слова: *екоціннісні диспозиції, моральні детермінанти, совість, відповідальність.*

Постановка проблеми. Сьогодні суспільство дуже інтенсивно експлуатує природне середовище для особистих потреб. При цьому людина не замислюється над наслідками такого потребового ставлення. Взаємодія людини з природою призводить до збільшення кількості екологічних катастроф. Відповідно, людство мусить переглянути своє ставлення до використання природних ресурсів. Взаємодія суспільства з природою залежить від особистих поглядів, настанов, моральних переконань та принципів людини. У світлі визначеного постає питання вивчення моральних детермінант екоосвідомості, а саме совісті і відповідальності. Визначення совістливого та відповідального ставлення до природного середовища зумовлено збільшення екологічних катастроф. Отже, **метою нашого дослідження** стало виявлення особливостей моральних детермінант совість і відповідальність у молодих людей із різним місцем проживання.

Об'єктом дослідження виступили моральні детермінанти екоосвідомості. Предмет дослідження – особливості моральних детермінант екоосвідомості: совість і відповідальність. Нами було висунуто наступні припущення:

1) для жителів сільської місцевості характерні колабораторна екологічна диспозиція, соціальні цінності, ситуативний прояв відповідальності.

2) для жителів міста характерні Я-цінності, совмісійна та совметральна екологічні диспозиції, а також ситуативний прояв відповідальності.

3) жителі сільської місцевості є більш відповідальними та совістливими.

Методика та процедура дослідження. У дослідженні брали участь 100 осіб. Серед наших досліджуваних 50 осіб проживають у сільській місцевості та 50 осіб проживають у міській місцевості. Вікові рамки досліджуваних охоплювали діапазон від 20 до 40 років. У дослідженні використовувалися: методика «Екоціннісні диспозиції» (ТЕД) В.Скребця; багатовимірною-функціональна діагностика відповідальності-110 (ОТВ-110) (спільно з О.В. Мухлиніною); методика «Експрес-діагностика відповідальності» (ЕДО); методика вивчення совістливості (Е.П.Ільїн). Статистичний аналіз результатів здійснювався за допомогою пакету SPSS 17 версія.

Аналіз результатів дослідження.

Досліджуючи екоціннісні диспозиції було з'ясовано, що серед досліджуваних, які проживають у сільській місцевості домінують соціальні цінності, а у жителів міста – Я-цінності. Це означає, що для жителів села важливо, щоб власні цінності співпадали з цінностями соціуму. При цьому було встановлено, що саме для тих, хто живе в сільській місцевості екологічні цінності є незначущими. Особи, які проживають у міській місцевості головними та важливими вважають свої власні цінності.

За результатами дослідження було встановлено, що жителі міста на статистично значущому рівні відрізняються від жителів села такими цінностями, як «екологічні» ($p < 0,01$). Це означає, що жителі міста є більш екоорієнтованими. Така екоорієнтованість свідчить, що у житті містяни намагаються реалізовувати моральні принципи та усвідомлюють наслідки «спілкування» з природним середовищем. При чому було встановлено, що моральні цінності (при $p < 0,05$) більш важливіші для жителів села. Це означає, що селяни більше цінують в інших прояв совісності, порядності, вдячності, відповідальності, у порівнянні з містянами.

Досліджуючи екологічні диспозиції було виявлено, що для жителів сільської місцевості колаборативна диспозиція характерна для 57% досліджуваних, несесітивна – 53%, індиферентна – 30%, совмісійна – 10%, совметральна – 25%, гашерна – 33%. Отримані результати свідчать, що більшість селян розуміють та усвідомлюють необхідність взаємодії з природою на основі співпраці. Саме колаборативна екологічна диспозиція сприяє тому, що люди будуть більш стриманими та виваженими по відношенню до природи. При цьому зауважимо, що інша

половина опитаних села проявляють несесітивну диспозицію. Відповідно до цієї екологічної диспозиції, природа сприймається як певний «сосуд» з якого можна постійно щось черпати та брати не задумуючись про наслідки. При переважанні несесітивної екологічної диспозиції людина вважає себе головною та господарем у стосунках з природним середовищем. Серед жителів спостерігаємо протилежність екологічних диспозицій. З одного боку, містяни проявляють слабкість перед стихіями природного середовища, а з іншого – намагаються підкорити природу задля задоволення своїх інтересів. Найменш характерною для жителів сільської місцевості є совмісійна екоціннісна диспозиція, яка свідчить про те, що людина не підкориться природному середовищу. Хоча саме дана екоціннісна диспозиція є домінуючою та характерною для містян. Совмісійна екоціннісна диспозиція характерна для 50% жителів міста. Окрім цієї екоціннісної диспозиції для містян характерні совметральна (58%) та індиферентна (31%). Також жителі міста схильні усвідомлено приборкувати природне середовище для задоволення власних потреб. Інші екоціннісні диспозиції виражені у незначній частині опитаних містян. Наприклад, колаборативна екологічна диспозиція характерна для 16% опитаних, несесітивна – 12%, гашерна – 15%.

Згідно отриманим даним, майже однакові відсоткова кількість опитаних селян (30%) та містян (31%) схильні проявляти зневажливе ставлення до природного середовища.

Досліджуючи особливості регуляторних, динамічних, емоційних складових відповідальності, як моральної детермінанти було виявлено, що серед динамічних показників відповідальності переважають ергічні показники як у жителів міста (29%), так і у жителів села (25%). Отримані результати свідчать, що досліджувані молоді особи (незалежно від місця проживання) проявляються самостійність при вирішенні завдань різноманітного характеру.

Щодо регуляторного складника відповідальності, то переважає інтернальність у 30% селян та 26% містян. Це означає, що досліджувані (незалежно від місця проживання) схильні проявляти незалежність від зовнішніх обставин при виконанні відповідальних справ. Зауважимо, що показники інтернальності дещо вищі у представників міста.

При дослідженні емоційних складових відповідальності досліджуваних було з'ясовано, що незалежно від місця проживання їм притаманна сценічність, хоча вона дещо вища у жителів сільської місцевості (20%), у порівнянні із жителями міста (17%). Це означає, що досліджувані (незалежно від місця проживання) отримують позитивні емоції при виконанні відповідальних справ.

Отримані результати свідчать, що серед мотиваційних складових відповідальності досліджуваних (незалежно від місця проживання) переважає егоцентричність (у 20% містян та 22% селян), яка вказує на переважання особистісно значущої мотивації, вираженої в бажанні

звернути на себе увагу в процесі реалізації відповідальних справ, отримати заохочення, винагороду. Зауважимо, що більш високі показники характерні для жителів сільської місцевості.

При дослідженні когнітивних складових відповідальності у досліджуваних (незалежно від місця проживання) було з'ясовано, що їм притаманна осмисленість (у 30% містян та 25% селян). Це означає, що вони розуміють сутність відповідальності та мають цілісне уявлення про якість виконуваної роботи. Слід звернути увагу, що показники осмисленості більш високі та характерні для жителів міста.

Досліджуючи результативний компонент відповідальності було з'ясовано, що у досліджуваних міста переважає суб'єктність. Це означає, що досліджувані виконують та завершують відповідальні справи, пов'язані з особистісним благополуччям, самореалізацією, з розвитком різних сторін і якостей особистості. У жителів сільської місцевості переважає предметність.

Досліджуючи інші компоненти відповідальності було отримано наступні результати, які представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати дослідження компонентів особистісної відповідальності

Показники особистісної відповідальності	Характеристики	Жителі села	Жителі міста
Труднощі, які переживає суб'єкт при реалізації відповідальних справ	особистісні	20,0%	32%
	Операціональні	7,0%	8%
Прагнення суб'єкта до реалізації відповідальності	Інструментально-стильове	12,0%	15%
	Мотиваційно-сміслове	24,0%	28%
Емпатія	По відношенню до близьких	28,0%	21,0%
	По відношенню до інших	12,0%	10,0%
Прогностичні можливості	Інтуїція	12,0%	15,0%
	екстраполяція	26,0%	22,0%

Згідно табл. 1, у досліджуваних (незалежно від місця проживання) ефективність та результативність виконання різних відповідальних завдань залежить, в першу чергу, від самопочуття та емоційного стану молодшої особи. На містян при виконанні відповідальних завдань можуть відкладати відбиток особисті труднощі та негаразди. Особи, які проживають в сільській місцевості, а також у місті схильні проявляти відповідальність з почуття провини, щоб не підвести інших людей. Також для досліджуваних (незалежно від місця проживання) характерне виражене співпереживання і співучасть у вирішенні проблем близьких людей. Окрім цього досліджувані селяни та містяни обдумують та

визначають можливі наслідки власних дій та вчинків. Слід зауважити, що емпатію по відношенню до близьких більш схильні проявляти жителі сільської місцевості, у порівнянні з містянами. Якщо розглядати показники емпатії по відношенню до оточуючих, чужих осіб, то її схильні проявляти однаково відсоткова кількість як жителі міста, так і жителів села.

Визначаючи рівні особистісної відповідальності було діагностовано, що низький рівень характерний для 40% селян та 27% містян; середній рівень було визначено у 47% жителів сільської місцевості та у 56% жителів міської місцевості. Щодо високого рівня, то він виявлений у 13% осіб, які проживають у селі та у 17% досліджуваних, які проживають у місті. Отримані результати свідчать, що для досліджуваних (незалежно від місця проживання) характерний середній рівень відповідальності. Тобто прояв відповідальності залежить від значущості та важливості ситуації. Зауважимо, що високий рівень відповідальності більш характерний для жителів міста. Високий рівень відповідальності проявляється в тому, що жителі села та міста усвідомлюють необхідність дотримання соціальних вимог суспільства, суспільних обов'язків, соціальних завдань, норм і цінностей. Серед жителів сільської місцевості на 13% більше тих, хто має низький рівень відповідальності та проявляє безвідповідальну поведінку.

Після цього нашу вибірку було поділено на дві групи за критерієм відповідальності. До першої групи увійшло 45 досліджуваних, які виражають свідоме ставлення обов'язків, поставлених завдань. Інша частина вибірки у складі 35 осіб увійшла до другої групи, які мають низький рівень відповідальності. Для порівняння екоціннісних диспозицій у групах з різним рівнем відповідальності був використаний t-критерій Ст'юдента.

На підставі отриманих результатів встановлено статистично значимі відмінності у групах з різним рівнем відповідальності. З'ясовано, що екологічні ($t = 4,567$, при $p \leq 0,01$) та моральні цінності ($t = 3,678$, при $p \leq 0,01$), а також колаборативна екоціннісна диспозиція ($t = 3,671$, при $p \leq 0,01$) більш характерна та значуща для осіб з високим рівнем відповідальності (див. табл. 2). Отримані дані означають, що молоді люди із високим рівнем відповідальності при взаємодії з природним середовищем усвідомлюють всю необхідність толерантного ставлення до природи та наслідки погребового ставлення до оточуючого світу.

Таблиця 2.

Співставлення екоціннісних диспозицій у досліджуваних із різним рівнем відповідальності

Екоціннісні диспозиції	Усереднені величини показників		Величина показника t – критерію Ст'юдента	Рівень значущості вірогідності прогнозу, p
	Низький рівень	Високий рівень		
Соціальні	34,56	45,67	1,245	$p < 0,099$

Екологічні	37,89	47,89	4,567**	p<0,00
Моральні	19,00	41,27	3,678**	p<0,01
Я-цінності	45,32	23,45	3,576**	p<0,00
Колабораторна	57,89	67,54	3,671**	p<0,01
Несесітивна	56,78	30,35	6,871**	p<0,00
Індиферентна	59,12	45,71	4,123**	p<0,00
Совмісійна	63,67	63,2	2,654	p<0,099
Совметральна	32,5	27,5	1,876	p<0,099
Гашерна	45,6	34,5	3,253	p<0,99
Примітка:** результати з достовірними на рівні $p \leq 0,01$: * результати з достовірними на рівні $p \leq 0,05$				

Для респондентів з низьким рівнем відповідальності характерні Я-цінності ($t = 3,576$, при $p \leq 0,01$), індиферентна екоціннісна диспозиція ($t = 4,123$, при $p \leq 0,01$), несесітивна екоціннісна диспозиція ($t = 6,871$, при $p \leq 0,01$). Отримані результати свідчать, що у свідомості досліджуваних з низьким рівнем відповідальності переважають уявлення, що вони є господарями природи та сприймають її лише як джерело певних ресурсів, потрібних людині, а також байдуже ставляться до природного середовища та його проблем.

Досліджуючи совістливість респондентів, які проживають на різних територіях було встановлено наступні результати. Було діагностовано, що серед усіх досліджуваних найбільш совістливими виявилися жителі сільської місцевості. Отримані результати означають, що досліджувані жителі сільської місцевості більше проявляють моральну самосвідомість, у різних життєвих ситуаціях схильні до морального самоконтролю, схильні виконувати всі моральні зобов'язання, здатні до рефлексії, у порівнянні із жителями міста.

Для того, щоб з'ясувати особливості екологічної свідомості загальну вибірку було розділено на дві групи по критерію совістливості. До першої групи увійшли респонденти, які проявляють моральну самосвідомість, у різних життєвих ситуаціях схильні до морального самоконтролю, схильні виконувати всі моральні зобов'язання, здатні до рефлексії. Таких досліджуваних начислювалося 40 осіб. До другої групи увійшло 30 респондентів, які мають низьку здатність виявляти моральну самосвідомість.

За результатами порівняння осіб з високим та низьким рівнем совістливості на основі t-критерію Стьюдента було з'ясовано, що для осіб з високим рівнем совістливості притаманні моральні цінності (при $p \leq$

0,01), колабораторна екоціннісна диспозиція (при $p \leq 0,01$) (див. табл. 2).

Таблиця 3.
Співставлення екоціннісних диспозицій у досліджуваних із різним рівнем совістливості

Екоціннісні диспозиції	Усереднені величини показників		Величина показника t – критерію Ст'юдента	Рівень значущості вірогідності прогнозу, p
	Низький рівень	Високий рівень		
Соціальні	46,80	36,80	3,423*	$p < 0,04$
Екологічні	24,30	36,17	4,643**	$p < 0,00$
Моральні	19,00	41,27	5,432**	$p < 0,03$
Я-цінності	26,53	35,07	2,435	$p < 0,099$
Колабораторна	67,8	65,8	4,232	$p < 0,099$
Несесітивна	45,6	40,9	2,546	$p < 0,00$
Індиферентна	39,65	35,7	3,245	$p < 0,03$
Совмісійна	63,67	63,2	2,365	$p < 0,099$
Совметральна	32,5	27,5	4,356*	$p < 0,03$
Гашерна	45,6	34,5	6,533**	$p < 0,00$

Примітка:** результати з достовірними на рівні $p \leq 0,01$
: * результати з достовірними на рівні $p \leq 0,05$

Отримані результати свідчать, що у свідомості респондентів із високим рівнем совістливості є усвідомлення необхідності взаємодіяти з природою на основі співпраці. Вони усвідомлюють необхідність бути стриманими та поводитися виважено по відношенню до природи. Досліджувані з високим рівнем совістливості у життєдіяльності орієнтуються на моральні норми, принципи, а також усвідомлюють сутність і наслідки своїх учинків. Вони розрізняють основні моральні категорії: добра, справедливості, доброчесності, гідності та інші

На статистично значущому рівні зафіксовано відмінність щодо прояву екологічних цінностей у респондентів з різним рівнем совістливості. Для досліджуваних з високим рівнем совістливості (при $p \leq 0,01$) характерна екоорієнтованість, яка проявляється у тому, що досліджувані у своєму житті базуються на моральних нормах, принципах.

Для групи з низьким рівнем совістливості на статистично значущому рівні характерні совметральна екоціннісна диспозиція (при $p \leq 0,05$) та гашерна (при $p \leq 0,01$). Соціальні впливи більше відчують особи з низьким рівнем совістливості (при $p \leq 0,05$). Отримані результати свідчать, що особи з низьким рівнем совістливості усвідом-

лено прагнуть підкорити природне середовище заради власних потреб. Вони здатні здійснювати насильницькі дії по відношенню до природи, щоб підвищити рівень ефективності її експлуатації. Досліджувані з низьким рівнем совістливості схильні наносити шкоду тим чи іншим природним об'єктам.

Висновки. Таким чином, серед досліджуваних, які проживають у сільській місцевості домінують соціальні цінності, а у жителів міста – Я-цінності. Жителі міста на статистично значущому рівні є більш екоорієнтованими. Досліджуючи екологічні диспозиції було виявлено, що для жителів сільської місцевості характерна колаборативна та несесітивна диспозиції, а для жителів міста – совмісійна та совметральна. Отримані результати свідчать, що досліджувані (незалежно від місця проживання) прояв відповідальності залежить від значущості та важливості ситуації. З'ясовано, що екологічні та моральні цінності, а також колаборативна екоціннісна диспозиція більш характерна та значуща для осіб з високим рівнем відповідальності. Для респондентів з низьким рівнем відповідальності характерні Я-цінності, індиферентна екоціннісна диспозиція, несесітивна екоціннісна диспозиція.

Було діагностовано, що серед усіх досліджуваних найбільш совістливими виявилися жителі сільської місцевості. Отримані результати свідчать, що у свідомості респондентів із високим рівнем совістливості є усвідомлення необхідності взаємодіяти з природою на основі співпраці. Вони усвідомлюють необхідність бути стриманими та поводитися виважено по відношенню до природи.

Таким чином, вище описані припущення знайшли своє підтвердження.

Список використаних джерел

16. Скребець В.О. Екологічна психологія: Навч. Посібник /
17. В.О. Скребець. – К.: МАУП, 1998. – 144 с.
18. Скребець В.О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи. Монографія / В.О. Скребець. – К.: Вид. дім «Слово», 2004. – 440 с.
19. Скребець В. О. Еколого-економічні й морально-правові виміри здорового глузду у повсякденні та методика їх діагностики / В. О. Скребець // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки / Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка; голов. ред. М. О. Носко. – Чернігів, 2012. – Вип. 105, т. 2. – С. 134-144.

Spysok vykorystanykh dzherel

16. Skrebec' V.O. Ekologichna psihologija: Navch. Posibnik /V.O. Skrebec'. – K.: MAUP, 1998. – 144 s.
17. Skrebec' V.O. Ekologichna psihologija u viddalenihi naslidkah ekotehnogennoi katastrofi. Monografija / V.O. Skrebec'. – K.: Vid. dim «Slovo», 2004. – 440 s.
18. Skrebec' V. O. Ekologo-ekonomichni j moral'no-pravovi vimiri zdorovogo gluzdu u povsjakdenni ta metodika ih diagnostiki / V. O. Skrebec' // Visnik Chernigivs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universitetu. Serija: Psihologichni nauki / Chernigiv. nac. ped. un-t im. T. G. Shevchenka; golov. red. M. O. Nosko. – Chernigiv, 2012. – Vip. 105, t. 2. – S. 134-144.

Hirchenko O., Sholoch H.

MORAL DETERMINANTS OF ECO-CONSCIOUSNESS: CONSCIENCE AND RESPONSIBILITY

The peculiarities of manifestation of moral determinants of eco-consciousness: responsibility and conscience are considered in the article. The manifestations of ecological value dispositions in young people depending on the place of residence are described. Among the respondents who live in rural areas, social values dominate, and the city residents have self-values. At a statistically significant level, city dwellers are more eco-oriented. Priority environmental dispositions for rural and urban residents have been identified. The results of comparison of ecological value dispositions in the respondents living in different settlements are presented. Rural residents are characterized by collaborative and insensitive dispositions, while city dwellers are characterized by a collaborative and contemplative disposition. The results obtained show that the investigated (regardless of place of residence) manifestation of responsibility depends on the significance and importance of the situation. The manifestations of different components of responsibility in persons living in different territories are analyzed. The levels of responsibility in young people by place of residence are described and defined. The manifestation of conscientiousness among the inhabitants of the village and the city has been determined. The results of the comparison of ecological values in the subjects with different levels of responsibility and conscientiousness are presented. It has been found that environmental and moral values, as well as collaborative ecological value disposition, are more characteristic and significant for those with high levels of responsibility. In the minds of respondents with a high level of conscientiousness, there is an awareness of the need to interact with nature through collaboration.

Keywords: *eco-value dispositions, moral determinants, conscience, responsibility.*

Гірченко О.Л., Шолох А.П.

МОРАЛЬНЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ЭКОСОЗНАНИЯ: СОВЕСТЬ И ОТВЕТСТВЕННОСТЬ

В статье рассмотрены особенности проявления моральных детерминант эко-сознания: ответственности и совести. Описаны проявления экоценностных диспозиций у молодых людей в зависимости от места проживания. Определены приоритетные экологические диспозиции в сельской и городской местностях. Приведены результаты сопоставления экоценностных диспозиций в исследуемых, проживающих в различных населенных пунктах. Проанализированы проявления различных составляющих ответственности у лиц, живущих на разных территориях. Описаны и определены уровни ответственности у молодых людей в зависимости от места проживания. Определены проявления совестливости у жителей села и города. Приведены результаты сопоставления экоцинистических диспозиций в исследуемых с разным уровнем ответственности и совестливости.

Ключевые слова: *экоценностные диспозиции, нравственные детерминанты, совесть, ответственность*